

## بررسی وضعیت کارکردی بسیج در استان سیستان و بلوچستان و راهکارهای توسعه آن<sup>۱</sup>

نویسندگان: پروانه تیلا\* و محسن رنجبر\*\*

فصلنامه مطالعات بسیج، سال یازدهم، شماره ۳۸ بهار ۱۳۸۷

### چکیده

بسیج نهادی عمومی و نشئت گرفته از اراده و خواست آحاد جامعه برای دفاع از ارزشها و هنجارهای انقلابی و دینی این مرز و بوم می‌باشد که در راستای دستیابی به اهداف و تحقق رسالت‌های خود، متکی بر ظرفیتهای نهفته در مردم و باورهای آنان، به ویژه حفظ و تعمیق علقه عمیق با افراد واقع در تقسیمات کشوری (ساختارهای تعریف شده در قوانین به منظور تقسیم نحوه اعمال اقتدار عمومی و تسهیل روند مدیریت اجتماع) است. در واقع، به دلیل اینکه برخی از مسائل اجتماعی با وضعیت خاص یک منطقه عجین بوده و تابعی از ملاحظات خاص آن منطقه است، در نظر گرفتن راهکارهایی معین برای مدیریت این قبیل مسائل، شرط لازم در توفیق برنامه‌های بسیج خواهد بود.

در این تحقیق، با در نظر داشتن وضعیت خاص اجتماعی سیستان و بلوچستان و آسیب شناسی اجتماع، نه تنها شاخصهای موفقیت بسیج در گذشته تبیین شده، بلکه راهکارهای توسعه نقش بسیج در آینده نیز با در نظر گرفتن وضعیت خاص محیطی، فرهنگی و اجتماعی این دیار مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته و با بهره‌گیری از تحلیل شناختی وضعیت موجود، بایسته‌ها و شایسته‌ها در بهبود و ارتقای این وضعیت و مطلوب‌تر سازی دورنمای کارکردهای بسیج در آینده ارائه شده است.

### واژگان کلیدی:

بسیج، استان سیستان و بلوچستان، امنیت عمومی، فرهنگ عمومی، گرایش مردم به بسیج، توسعه بسیج.

۱. این مقاله، برگرفته از پروژه تحقیقاتی است با عنوان «بررسی راهکارهای توسعه بسیج در استان سیستان و بلوچستان»، که در سال ۱۳۸۵ در مرکز مطالعات ارتش بیست میلیون پژوهشگرده مطالعات و تحقیقات بسیج به اجرا در آمده است.
- \* . محقق و پژوهشگر حقوق امنیت ملی.
- \*\* . پژوهشگر و کارشناس ارشد ارتباطات اجتماعی.

## مقدمه تحلیلی

حل مشکلات هر جامعه و برداشتن گامهای موفق در مسیر تعالی اجتماع، تنها با بهره‌گیری از خلاقیتها و پتانسیل‌های اعضای آن، به ویژه در قالب تشکلهای متشکل از گروهها و اقشار مختلف مردم امکان پذیر است. بسیج، بارزترین مظهر و نمود از این تشکلهای گروهها و اقشار مختلف به منظور تفکر، برنامه‌ریزی و اقدام سازمان یافته در ابعاد مختلف «از طریق اجتماع، در درون اجتماع، با بهره‌گیری از منابع و ظرفیتهای بومی اجتماع و در نهایت برای اجتماع است». اصل مسئولیت مشترک اما متناسب<sup>۱</sup>، بستری مناسب برای تحلیل تکثر ظرفیتهای (capabilities) و گسترش حوزه کاری (functional scope) بسیج و در نتیجه، لزوم «متناسب بودن» (proportionality) شیوه‌ها و مجاری ایفای کارکردها و کارویژه‌های (functions) این نهاد با در نظر گرفتن تفاوت‌های هر بخش از مردم به ویژه افراد واقع در مناطق خاص جغرافیایی و خصایص فردی و اجتماعی آنها و مطالباتشان است. در عین حال، تفاوت‌های مذکور خود به منزله فرصتهای هر اجتماع در ارتقای تعامل و گذار به همبستگی هستند که نه تنها موجبات شناخت افراد از همدیگر را فراهم می‌سازند (انا خلقناکم من ذکر و انثی وجعلناکم شعوب و قبائل لتعارفوا... (حجرات، آیه ۱۳))، بلکه لزوم هم افزایی قابلیت‌های متفاوت خود و نیاز به همگرایی را برجسته می‌سازند.

اصل مسئولیت مشترک اما متناسب، یکی از اصول هنجاری نظم حقوقی (Normative legal norm) است که گستره رفتارهای ایجابی (فعالها) افراد را بسته به میزان ظرفیتهای فردی و قابلیت‌های محیطی، تعیین می‌کند. مبنای منطقی این هنجار، یکسان بودن اصل مسئولیت عمومی در رعایت یک امر و اجرای یک سیاست یا تحقق یک امر مطلوب (بایسته‌ها) اما متفاوت بودن ظرفیتهای لازم برای تحقق و ایفای مسئولیت مذکور (هست‌ها) است.

تکثر کارکردها و کارویژه‌های بسیج (Multi-dimensional functions) از یک سو و گسترش دامنه اثرگذاری بسیج در محیط اجتماعی (که حوزه عملیاتی بسیج را به اندازه اجتماع بسط داده و دفاع همه جانبه را خلق نموده) (ر.ک. به: سلامی، ۱۳۸۱، ص ۲۱-۱۱) از سوی

1. Common but proportional (differentiated) responsibility.

دیگر، بارقه ای از همین سبک و سیاق مسئولیت عمومی (Public responsibility) اما متفاوت را در بر دارد: اولاً، مسئولیت بسیج در ایفای کارکردهای ذاتی خود از این حیث که جامعه ای امن و مطلوب را با تقویت بسترهای فرهنگی آن ایجاد، تضمین و صیانت کند، ناظر بر کلیه اجزای نظم فرهنگی و اجتماعی جامعه ایران اسلامی است و راهبرد بسیج در این راستا، عام الشمول و جامع (comprehensive) است. ثانیاً، مردم نیز بسته به سطح توانایی‌ها، علاقه‌مندی‌ها و تخصص خود در این عرصه به ایفای مسئولیت می‌پردازند.

در رابطه با شق نخست و مسئولیتی که بسیج به عنوان نهادی عمومی در قبال سازمان دادن به مجموعه روابط جمعی یا همان کارکردهای مأموریتی (حبی، ۱۳۸۵، ص ۳۸) دارد، اصل مسئولیت در همه عرصه‌ها و حوزه‌های مذکور به تناسب اولویت بندی کارکردها در برنامه‌ریزی‌های فرابخشی و بخشی، جاری است. اما راهکارهایی که در این راستا باید به کار گرفته شوند، متناسب با اوضاع و احوال و خصایص ماهوی هر یک از محیط‌های اجتماعی (Social environments) مذکور، هم از نظر نوع تهدیدها و مشکلات فرهنگی و اجتماعی و هم تسهیلات و دشواری‌هایی که برای تحقق اهداف و ایفای مسئولیت بسیج در این محیط وجود دارد، خواهد بود. منظور از «متناسب بودن»، احتمال غیرهمسان بودن آنها به دلیل و تبع همسان نبودن محیط‌های مذکور است.

از این حیث، توفیق برنامه‌های بسیج و راهکارهایی که برای اجرای راهبرد بسیج و تحقق اهداف کلان کشور تدوین می‌شود، در گرو در نظر گرفتن دقیق شرایط و خصایص هر یک از اجزا و تقسیمات اجتماع و محیط‌های آن، به ویژه مناسبات مردم و بسیج از نظر ظرفیتها (پتانسیلهای جذابیت و اثربخشی بسیج از دید مردم) و فعلیت‌ها است. همین مسئله مبنای تدوین و اجرای طرح «بررسی راهکارهای توسعه بسیج در استان سیستان و بلوچستان» بوده که چارچوب تحلیلی آن در قالب مقاله حاضر ارائه شده است.

## ۱. طرح مسئله

بسیج تبلور سازماندهی ابتکارات و خلاقیت‌های عمومی برای دفاع از امنیت ملی است؛ امنیتی که آسایش آحاد جامعه را در کنار حفظ و تداوم نظامی سیاسی برآمده از رأی و

خواست مردم مؤمن و معتقد این مرز و بوم، در بر می‌گیرد. موفقیت این نهاد عمومی برای دستیابی به کارویژه‌ها و مقاصد غایی و مأموریت‌های ذاتی خود، نه تنها اقدام از درون بسیج و از رأس هرم برنامه‌ریزی‌های عمومی و سیاستگذاری‌های کلان را طلب می‌کند، بلکه به قدرت جذب و ایجاد استقبال در اقشار مختلف جامعه نیز بستگی دارد. به طوری که عدم تبیین، تشریح و بازنمایی (representation) کافی جایگاه و کارکردهای بسیج برای عموم (عدم کنش از درون/Internal barriers) از یک سو و اقدامات برنامه‌ریزی شده غرب برای تضعیف مقبولیت بسیج و ناهمتر از نمایاندن آن با خواست عمومی (واکنش از بیرون/External reactions) از سوی دیگر، سبب شده در برخی از مناطق کشور که ظرفیتهای تعارض آفرینی در اجتماع محلی وجود دارد، از طریق تکیه بر مؤلفه‌های خرده فرهنگ و به ویژه تفاوت‌های قومیتی، زبانی یا مذهبی، میزان جذابیت بسیج در انظار برخی اقشار تقلیل یابد. در واقع؛ این مسائل به عنوان دریچه ای برای ایجاد شکاف میان مردم و بسیج در دستور کار سیاستهای تفرقه افکنی و ممانعت از انسجام و همبستگی (solidarity) ملت ایران قرار داشته و دارد.

استان سیستان و بلوچستان که جامعه آماری این تحقیق است، از جمله مصادیقی است که برانگیزی مؤلفه‌های زبانی و قومی آن به عنوان گامی برای تأمین خواسته‌های غرب در جلوگیری از وحدت و انسجام ملی، مورد توجه بوده که البته به همت نقش آفرینی‌های بسیج، توطئه‌های اجانب در اوایل انقلاب اسلامی نیز خنثی شده است. در این تحقیق، با در نظر داشتن همین قابلیت‌های استان و همچنین ویژگی‌های جغرافیایی (مجاورت با افغانستان و پاکستان، وضعیت کویری و بیابانی) از یک سو و سابقه فعالیت و اثربخشی بسیج در سامان دادن به مسائل اجتماعی و امنیت عمومی در این منطقه از سوی دیگر، میزان گرایش مردم استان به بسیج و چالش‌های فراروی آن و همچنین موفقیت‌های بسیج از دید عموم، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است؛ چراکه شرایط اکوسیستم و وضعیت محیط زندگی، از عناصر مهم در تعیین کیفیت رفتارهای فردی و اجتماعی است. (ر.ک به: تیلا، ۸۵، صص ۷۲-۴۲)

منظور از گرایش؛ شناخت، تأثیر و جهت‌گیری رفتار یک فرد عضو جامعه آماری

نسبت به پدیده‌ای اجتماعی و نهادینه (به نام بسیج) است که سه نمود دارد: آمادگی جسمانی یا رفتاری برای پذیرش محرک‌های بیرونی و تبدیل آن به یک عمل؛ فکر و آگاهی یا بُعد شناختی؛ نمود حسی یا عاطفی.

در این میان، عمیق‌ترین بُعد گرایش، گرایش مبتنی بر فکر، آگاهی و شناخت است که علقه‌های پیوند افراد با ساختارهای سازمانی بسیج را عقلانیت بخشیده و به همین دلیل، نه تنها به آنها استمرار و ثبات می‌بخشد، بلکه از آسیب‌های ناشی از تبلیغات و هجمه غرب و بیگانگان نیز مصون داشته و در امان نگه می‌دارد. مشارکت‌های مردمی مبتنی بر این گرایش، با گذار از همکاری‌های مکانیکی و غیرارادی، امکان تحکیم و بسط همبستگی‌های ملی را نیز در پی خواهند داشت. از این حیث، گرایش‌های مبتنی بر شناخت، مأموریت‌های بسیج را بهتر محقق می‌سازد. کما اینکه در یافته‌های تحقیق نیز ثابت شده که با افزایش سطح تحصیلات، به دلیل افزایش شناخت مردم از بسیج و ماهیت وجودی آن (raison d'etre)، میزان گرایش‌ها بیشتر می‌شود.

با این حال، در این تحقیق با استفاده از پرسش‌های مطروحه در پرسشنامه مربوط به جمع‌آوری داده‌ها، هر سه بُعد از عناصر و مؤلفه‌های روانشناختی و اجتماعی گرایش و تمایل مردم استان به بسیج استفاده شده تا در نهایت، میزان تمایل آنها به صورت جامع ارزیابی شود. به همین دلیل، یافته‌های مذکور نیز کلان و کلی بوده و در آنها هر سه مقوله به صورت مزجی و مرکب، منعکس شده است.

## ۲. همبستگی ملی و فرصت‌های مبتنی بر قومیت‌های ایرانی

در تحقق همبستگی اجتماعی و شکل‌گیری وحدت ملی، علاوه بر مبانی دینی و اعتقادی، باید تأثیر مؤلفه‌های تاریخی را بر احساس تعلق افراد به همدیگر و تصور سرنوشت جمعی و مشترک نیز مورد توجه قرار داد. بر این اساس، زبان، خط و تاریخ رسمی کشور نه تنها حلقه‌هایی واسط میان اعضای اجتماع هستند که آنها را حول محوری واحد در جامعه سیاسی گردهم می‌آورند، بلکه هویت حقوقی مشترکی را به نام دولت-کشور خلق می‌کنند که بقای این اوصاف تاریخی، به دوام و بقای وحدت و

هویت جمعی و مشترک مذکور خواهد انجامید. در این میان، اوصاف و مؤلفه‌های اختصاصی اقوام ایرانی و نقش و سهم آنها، اعم از تداوم و بقای فرهنگها یا خرده فرهنگهایی مستقل در کنار ارکان و عناصر مشترک و رسمی دخیل در زبان و فرهنگ پارسی ایرانی نیز مقوله ای فرصت ساز است؛ مقوله ای که به عنوان عناصر موثر بر تحکیم همبستگی شناخته شده است. قانون اساسی نیز با شناسایی وضعیتهای عینی و بستر جامعه شناختی-سیاسی و امنیتی آنها، تکثر قومیتی اقوام ایرانی را به منزله امری تأثیرگذار بر حفظ ایران یکپارچه شمرده است.

در واقع؛ قومیتها و اقلیتها نمودی از تکثر اعضای جامعه بزرگ و متحدالشکل ایرانی هستند که به دلیل وجود اشتراکهای حداکثری (مکانیک و اندامی) با سایر اعضا، نه تنها عناصر فرهنگی و مذهبی مستقل شان در این جامعه واحد مضمحل نمی شود، بلکه حفظ افتراقات آنها به نوعی ضامن قفل و بسط مناسب روابط اجتماعی به حساب می آید که از ظرفیت کافی برای تقویت همبستگیها برخوردار است. (تیلا، ۱۳۸۵، ص ۴۱)

بر همین اساس، اصل نوزدهم قانون اساسی به صراحت مقرر داشته که: «مردم ایران از هر قوم و قبیله ای که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ و زبان، نژاد و مانند اینها سبب امتیاز نخواهد بود». در واقع؛ آنچه موجب صورت بندی حقوقی وحدت ملی می شود، تجمع افراد انسانی با اشتراکات حداکثری است که این افراد، مفهوم «ملت» را خلق می کند. ضمن اینکه وجود هویت مشترک به نام ملت، موجب انتفای حق داشتن و حفظ بخش حداقلی فرهنگها و آداب آنها که ممکن است مختص به هر قوم یا قبیله خاص باشد، نخواهد بود. بدون شک، شناسایی برابری حقوقی این اقوام، موجب تسریع و تشدید الفت قلوب و احساس سرنوشت مشترک برای کلیه اعضای جامعه ایرانی خواهد شد و با تحکیم هویت‌های جمعی، وحدت ملی را در ابعاد مختلف نظری و عملی شکل خواهد داد.

در این تحقیق، تأثیر و تأثر قومیت‌های ایرانی بر انسجام هرچه بیشتر جامعه و نظام جمهوری اسلامی (در کل) و کارکردهای اثربخش و تأثیرگذار بسیج در مدیریت انسجام مذکور در هر بخش و قشر از مردم (به صورت خاص)، زمینه کلی بحث (context)

را تشکیل می‌دهد. همان‌طور که در یافته‌های تحقیق ملاحظه خواهید کرد، مردمی بودن بسیج سبب شده که به رغم لزوم رعایت اصل تناسب در ایفای مأموریت‌های بسیج (تناسب جمعیتی، محیطی، و زمانی)، شاخصها و تمایلات مردم این استان (به عنوان بخشی از تقسیمات کشوری متّصف به خصایص بارز قومیتی و مذهبی) به بسیج و محور اندیشه‌ای و ارزیابی آنها از کارکردهای بسیج، در سطحی قابل مقایسه با سایر استانها باشد. بنابراین، طبیعی است که مفروض این تحقیق، غیرهمسان بودن انتظارات مردم استان از بسیج در مقایسه با مناطق و استانهای کشور باشد. با این حال، به نظر می‌رسد که غیرهمسانی‌های مذکور نه از حیث کیفیت، بلکه متکی بر کمیتها و چیدمان اولویتهای کارویژه‌ای بسیج است. به عنوان نمونه، مقتضیات هر محیط ممکن است انتظارات مردم را به نحوی متفاوت از سایر محیطها شکل دهد و بر این اساس، اولویت کاری مورد انتظار مردم که آن را بایسته و مناسب «تر» از سایر مأموریت‌های کلان بسیج می‌بینند، به گونه‌ای متفاوت از سایر محیطها منعکس شود. در هر حال، گستره کلان کارکردهای بسیج، مشخص و معین بوده و ارزیابی‌های محیطی مذکور، تنها بر انعکاس نحوه انتخاب اولویتهای از یک سو و نوع راهکارها و جهت دادن «اثربخش تر» به مأموریت‌های بسیج از دید مردم، هم برای جذبشان به بسیج و هم تحقق اهداف این نهاد از سوی دیگر، تأثیر دارد. از این حیث، نتایج و یافته‌های مذکور از قابلیت ارزشگذاری در برنامه‌ریزی بسیج برخوردارند. در نهایت، قومیتها و مذاهب رسمی و شناخته شده در قانون اساسی، عناصری فرصت ساز برای امنیت ملی هستند و بسیج به عنوان نهادی در تکاپوی امنیت عمومی و اجتماعی، نتایج و برایندهای این فرصتها را به خوبی تجربه کرده است.

### ۳. روش تحقیق

تحقیق به روش میدانی انجام شده است. به منظور تعیین جامعه آماری، تمامی افراد بالای ۱۵ سال ساکن استان سیستان و بلوچستان به دو دسته بسیجی (عادی و فعال) و غیربسیجی تقسیم و تفکیک شده اند و در هر یک از دو دسته مذکور، تعداد مشخصی از افراد به عنوان نمونه جامعه آماری برگزیده شده و در مراحل تحقیق دخیل گشته‌اند.



حجم نمونه دسته اول، ۵۲۱ نفر و دسته دوم، ۱۰۵۹ نفر بوده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود به منظور ارزیابی منطقی و پرهیز از تأثیرگذاری زاید علایق اعضای بسیج نسبت به یافته‌ها و داده‌های مربوط به ارزیابی کارکرد این نهاد، دو سوم حجم مجموع نمونه‌های جامع آماری، از میان افراد غیربسیجی انتخاب شده‌اند تا در پرتو آن، نحوه بسط و توسعه بسیج نسبت به افرادی که تاکنون امکان جذب در بسیج را نیافته‌اند، مورد ارزیابی کارشناسی قرار گیرد و در این رابطه، داده‌های راجع به این امر در تحقیق منعکس شود. در این صورت، می‌توان با استخراج نتایج ناشی از این نمونه‌ها، به ویژه توجه خاص به برداشت دو سوم نمونه‌های غیربسیجی، برای تقویت و توسعه نقش بسیج در استان و نحوه بسط عضویت و کارکرد بسیج در مورد افراد غیرعضو، برنامه‌ریزی کرد.

بر این اساس، حجم نمونه‌ها از نظر جنسیتی، دو به یک بوده و مردان دو سوم از حجم نمونه‌ها را تشکیل می‌دهند. به همین دلیل، در تحلیل و تفسیر شاخص جنسیتی یافته‌های تحقیق از این حیث که زنان و مردان عضو جامعه آماری (قابل تعمیم علمی به مردم استان) کدام یک از گزینه‌های تحقیق را برگزیده‌اند و چه مأموریتی را مناسب بسیج دانسته، چه انتظاری از آن داشته یا چه ارزیابی از انواع فعالیتهای آن به عمل آورده‌اند، باید تفاوت کمیته مذکور مدنظر قرار گیرد.

همان‌طور که اشاره شد، حجم نمونه‌های انتخاب شده در میان افراد بسیجی، کمی بیش از یک دوم نمونه‌های مربوط به افراد غیربسیجی است. این تفاوت با در نظر گرفتن اینکه هدف تحقیق، جستجوی راهکارهای افزایش قابلیت‌های بسیج در جذب مردم استان و ارتقای ارتش بیست میلیونی بوده، امری هدفمند بوده است.

به منظور شناخت نظرات و دیدگاه‌های این افراد، از روش پیمایشی (به عنوان مجموعه‌ای از اطلاعات سازمان یافته، ماتریس داده‌ها یا تحلیل مقایسه‌ای داده‌ها) استفاده شده است. برای انتخاب افراد غیربسیجی (دسته دوم)، شهرهای زاهدان، زابل، ایرانشهر و چابهار به تناسب سطح جمعیتی، مورد توجه قرار گرفت. در انتخاب نمونه‌های دسته اول، علاوه بر در نظر گرفتن تناسب جمعیتی، میزان و ترکیب اقشار مختلف بسیجی نیز محاسبه



و در مرحله آخر، تعیین مصادیق نمونه‌ها در هر یک از شهرهای مذکور به روش تصادفی انجام شد. در واقع؛ نمونه‌گیری در مورد افراد بسیجی، به روش چندمرحله‌ای بوده است. همان‌طور که گفته شد، به دلیل اینکه حداقل آستانه سنی افراد انتخاب شده در جامعه آماری را افراد ۱۵ سال تشکیل می‌دهند، یافته‌های تحقیق مبتنی بر بازنمایی حداکثری نظرات مردم استان در مورد بسیج است؛ نسل جوان عضو جامعه آماری در عین حال، چندین دهه وضعیت مخاطب بودن را نسبت به بسیج حفظ می‌کنند. از این رو، افزایش گرایش آنها به بسیج، به منزله چندین دهه موفقیت خواهد بود. بنابراین، هر اندازه جامعه آماری بر افراد این سنین متکی باشد، میزان حسی و عاطفی بودن مولفه گرایش در مقایسه با مولفه‌های فکری افزایش می‌یابد. با این حال، ایجاد حس جذابیت و علقه‌های عاطفی مردم با بسیج نیز از جمله عناصر ارتقای کارکردهای بسیج مبتنی بر قدرت نرم (Soft power) (توانایی مجذوب سازی مخاطب به منظور قرار دادن مطلوبیتهای موردنظر در مرکز ثقل مطلوبیتهای وی و تبعیت از آنها بدون وجود و نیاز به هیچ گونه عامل فشار خارجی) (ر.ک. به: جوزف نای، ۱۳۸۶، ص ۱۰۷) خواهد بود.

در این تحقیق، در انتخاب سنی نمونه‌ها این مسائل نیز مورد توجه قرار گرفته است تا با در نظر گرفتن گرایشهای حسی، جسمانی و عقلانی در گروههای سنی مختلف، هر سه بُعد از گرایشهای مذکور به بسیج، در نتایج و یافته‌های تحقیق منعکس شود؛ به طوری که در خصوص افراد بسیجی، ۱۳/۸ درصد از سنین ۱۹-۱۵، ۲۷/۷ درصد از سنین ۲۴-۲۰ و ۲۲/۵ درصد از سنین ۳۹-۳۰ و در مورد افراد غیربسیجی نیز ۲۲/۱ درصد نمونه از سنین ۱۹-۱۵ و ۲۸/۶ درصد نمونه‌ها از افراد بین سنین ۳۹-۳۰ انتخاب شده‌اند. در این صورت، علقه‌های حسی، عاطفی و همچنین شناختی در نسبتی نزدیک به هم موردنظر قرار گرفته است.

#### ۴. نتایج و یافته‌های تحقیق

بر اساس یافته‌های تحقیق میزان گرایش مردم استان به بسیج، مثبت بوده و اکثر مردم، بسیج و عملکرد آن را در ایجاد امنیت در اجتماع و مقابله با عوامل برهم زننده نظم عمومی، مفید ارزیابی کرده‌اند. در این میان، عمده ترین عامل فردی گرایش به بسیج،

میزان تحصیلات افراد است. به طوری که بین ارتقای گرایش به بسیج و افزایش تحصیلات، رابطه‌ای مستقیم وجود دارد.

جدول ۱: تطبیق یافته‌های عمده مبتنی بر دیدگاه افراد غیربسیجی استان

ردیف	شاخص ارزیابی	یافته‌ها	توضیحات/تحلیل
۱	مفید بودن بسیج از نظر مردم	سه چهارم مردم استان بسیج را در حد زیاد و خیلی زیاد، ضروری و مفید می‌دانند.	اثرگذاری عملکرد بسیج و جایگاه مثبت آن در مردم استان، بارزترین تحلیل این یافته است.
۲	نقش جنسیت	زنان بیش از مردان، به اثربخشی بسیج و مفید بودن وجود و فعالیت آن در استان نظر و تمایل دارند.	تقدّم زنان، صرفاً به لحاظ مقایسه با جنس مذکر و متکی بر ارزیابی کمی است و در آن، سایر مؤلفه‌های کیفی تعیین‌کننده اثربخشی کارکرد بسیج دخیل نمی‌باشد. ضمن اینکه رویکرد مردان جامعه آماری، نزدیک به زنان بوده است.
۳	نقش سن	گروه جوان (۱۹-۱۵) بیشترین تمایل را نسبت به بسیج و مفید بودن آن ابراز داشته‌اند.	جوان بودن بسیج و جذابیت‌های آن برای نسل نوجوان و جوان، برنامه‌ریزی برای این نسل را ضرورت بیشتری می‌بخشد.
۴	نقش شغل	دانش‌آموزان، بازنشستگان و زنان خانه دار، بیشتر به بسیج و اثربخشی آن تمایل داشته‌اند.	
۵	محل سکونت	مردم مقیم زاهدان و زابل بیشتر بسیج را مفید و اثربخش دانسته‌اند.	مردم ایرانشهر و چابهار نیز بسیج را به میزان ۷۰ و ۷۳ درصد مفید شمرده‌اند.
۶	نقش درآمد	افراد با درآمد کمتر از ۱۵۰ هزار تومان در ماه، بیشتر بسیج را مفید شمرده‌اند.	دو سوم افراد اعم از با درآمد پایین یا بالا، نقش بسیج را خیلی زیاد و زیاد، مفید شمرده‌اند.
۷	انگیزه	دفاع از اسلام، بیشترین انگیزه عضویت مردم در بسیج بوده است.	بنابراین، ماهیت کاری بسیج از دید بیشتر مردم، جنبه دینی و ارزشی دارد.
۸	جنسیت و انگیزه	مردان بیشتر از زنان، به دفاع از اسلام به عنوان انگیزه عضویت مردم در بسیج تمایل داشته‌اند.	مردان به آرمانهای امام که تجسم زنده همان ضرورت دفاع از اسلام است، تمایل نشان داده‌اند.
۹	شیوه کسب اطلاع از بسیج	صدا و سیما بیش از سایر شیوه‌ها، در اطلاع‌رسانی پیرامون بسیج اثرگذار بوده است.	
۱۰	جنسیت و شیوه کسب اطلاع از بسیج	زنان به نقش صدا و سیما و مردان به دوستان و آشنایان به عنوان شیوه کسب اطلاع از بسیج نظر داشته‌اند.	خانه دار بودن زنان، با بهره‌گیری از صدا و سیما رابطه مستقیم دارد.

ردیف	شاخص ارزیابی	یافته ها	توضیحات/تحلیل
۱۱	مناسب ترین وظیفه بسیج	وظیفه دفاعی-امنیتی، بیشتر مورد توجه مردم بوده است.	نقش وضعیت جغرافیایی این استان و برجسته بودن مشکلات امنیتی، در پاسخهای منتهی به این یافته تأثیر اصلی داشته است.
۱۲	جنسیت و مناسب ترین وظیفه	مردان، بسیج را همه جانبه شمرده و زنان وظیفه دفاعی-امنیتی را مناسب تر تلقی کرده اند.	
۱۳	نقش شغل در پیوستن به بسیج	دانشجویان و نظامیان بیش از سایر مشاغل، به عضویت بسیج تمایل دارند.	نقش تحصیلات نیز در این گزینه نهفته است.
۱۴	انتظار مردم	برقراری امنیت، عمده ترین انتظار مردم از بسیج است.	این انتظار با توجه به مناسب تر دانستن کارکردهای دفاعی-امنیتی بسیج، محسوس می شود.
۱۵	میانگین نمره گرایش به بسیج	میانگین نمره بسیج از دید افراد سنین ۱۹-۱۵ بیش از سایرین است.	بنابراین، گرایش بیشتری به بسیج در میان نسل نوجوان وجود دارد.
۱۶	نقش تحصیلات	میانگین نمره افراد با تحصیلات فوق دیپلم به بالا، بیشتر است.	برنامه ریزی بسیج برای ارتقای تحصیلات و سواد مردم، درک رسالت بسیج را برای مردم بیشتر می سازد.

نکته مهمی که در تحلیل یافته‌های مذکور باید در نظر داشت، متعارض نبودن مؤلفه‌های مندرج در یافته با گزینه‌های دیگر مورد نظر در همان شاخص است. به تعبیر دیگر، اینکه زنان بیش از مردان به مناسب بودن نقشهای دفاعی-امنیتی بسیج نظر داده‌اند، به معنای فقدان این نظریه در مردان نیست، بلکه همچنان که قبلاً نیز گفته شد، در یافته‌های مذکور که عنصر کمی در انعکاس محاسبات آنها نقش اصلی را دارند، عناصر کیفی نفی نمی شود. از این رو، تحلیل داده‌ها باید مبتنی بر ارزشیابی جامع کمی-کیفی باشد.

در میان زمینه‌های گرایش مردم به بسیج و سهم شدن در ایفای مأموریت‌های آن، کارویژه‌های دفاعی-امنیتی بیش تر از سایر مأموریتها مورد توجه عموم قرار دارد. در این رابطه نیز افزایش تحصیلات، ارتقای تمایل به سهم شدن در انجام این مأموریت در مردم را در پی دارد. از نظر آنها، بسیج بهترین مجال برای شکوفا سازی استعداد‌های مردم به منظور بهبود اوضاع اجتماع و مشارکت در توسعه همه جانبه است.

در میان برنامه‌های مختلف بسیج در سطح استان نیز فعالیتهای دفاعی-امنیتی، فرهنگی

و مذهبی، امدادی، ورزشی، علمی و آموزشی به ترتیب اولویت بندی شده و گرایش عمومی در کلیه این موارد از نظر اعضای جامعه آماری دسته دوم (غیربسیجیان) در سطح «خیلی زیاد و زیاد» ارزیابی شده است. وجود تمایل بالا در هر یک از فعالیتهای مذکور، به این استنتاج می‌انجامد که با وجود تنوع فعالیتهای موجود در برنامه‌ریزی کاری بسیج، هر یک از آنها سطحی از مخاطبان عمومی را به خوبی جذب کرده و نمی‌توان برخی از آنها را بر سایرین مقدم شمرد، بلکه با برنامه‌ریزی جامع و پیگیری هر یک از اقدامات و فعالیتهای مذکور، بخشهایی از هر یک از اهداف بسیج محقق خواهد شد. در ضمن، اولویت بندی‌های مذکور از یک حیث، تابعی از نوع و ابعاد گرایشهای رفتاری، حسی و عقلانی است. لذا، نوع انگیزه‌ها و وضعیت سنی افراد را نیز باید مدنظر قرار داد.

جدول ۲: یافته‌های تحقیق با تکیه بر نگرش بسیجیان استان

ردیف	شاخص ارزیابی	یافته‌ها	توضیحات/تحلیل
۱	وضعیت سنی بسیجیان	بیشتر افراد بسیجی استان در گروه سنی ۲۰-۲۴ قرار دارند.	بنابراین، بسیج در این استان عمدتاً متشکل از نسل جوان است.
۲	وضعیت تحصیلات	افراد دارای تحصیلات عالی در بسیج، از سایر مقاطع تحصیلی بیشتر است.	بر این اساس، برنامه‌های فرهنگی و علمی بسیج و اقدامات شناختی باید بیشتر در فرهنگ سازی‌ها مدنظر قرار گیرد.
۳	وضعیت عضویت	دو سوم بسیجیان استان را بسیجیان فعال تشکیل می‌دهند.	بنابراین، ظرفیتهای بسیج در این استان به میزان زیادی در حد بالا فعال شده است.
۴	انگیزه عضویت	ترویج ارزشهای انقلاب و تحقق اهداف امام راحل (ره) بیشترین انگیزه تلقی شده است.	ماهیت ارزشی کارکردهای بسیج برای بسیجیان نیز برجسته تر است.
۵	وظیفه بسیج	امور دفاعی-امنیتی، مناسب ترین ماموریت بسیج عنوان شده است.	وضعیت جغرافیائی استان در این رابطه نقش تعیین کننده دارد و موجب افزایش این انگیزه می‌شود.
۶	نقش بسیج در توسعه استانی	سه چهارم، نقش بسیج را خیلی زیاد و زیاد دانسته‌اند.	اثربخشی بسیج فراتر از کارکردهای ذاتی، بر توسعه کلان استانی و تحول مجموعه مؤلفه‌های اجتماع محلی نیز درک شده است.

در میان راهکارهای توسعه کمی و کیفی بسیج در استان، با اتکا بر یافته‌های تحقیق،

افزایش و تقویت برنامه‌های «درون بسیج» و «برون یا فرابسیج» مورد توجه قرار گرفته است:

• برنامه‌های درون بسیج (ارتقای بسیج از درون)؛ نظیر ارتقای کارکردهای دفاعی-امنیتی و انجام مأموریت‌های بسیج به منظور مقابله با مفسدات و منکرات و قاچاق، همچنین افزایش حمایت‌های قانونی و قضائی<sup>۱</sup> از بسیجیان و مشارکت بسیجیان در تصمیم‌گیری‌های عمومی.

• برنامه‌های برون بسیج (ارتقای و جاهت بسیج از بیرون)؛ نظیر تلاش برای بهبود شرایط زندگی مردم و کمک به روند برنامه‌ریزی و اقدام نهادهای توسعه‌ای و ایجاد اطمینان خاطر در حیات اجتماعی مردم.

توسعه فرهنگ و تفکر بسیج، بیش از همه بر مؤلفه‌های دینی و احساس مسئولیت متقابل میان اعضای اجتماع با درک صورت بندی نظام ارزشی حاکم بر رفتارهای عمومی و وضعیت‌های اجتماعی، اعم از امنیتی و غیرامنیتی استوار است. در این راستا، برای ارتقای اثربخشی بسیج و ایفای بهینه مأموریت‌های آن در استان، لازم است ویژگی‌ها و خصایص محیطی استان و همچنین تسهیلات و دشواری‌های فراروی تمایل شهروندان استان به بسیجی شدن و حمایت از نقش‌های قانونی بسیج به دقت مدنظر قرار گیرد. «اهم مشکلاتی که در مسیر به کارگیری بسیجیان در نقش‌های حساس (و جذب مشارکت حداکثری مردم به منظور تحقق ارتش بیست میلیون) وجود دارد، در نهایت به عدم تبیین ماهیت و فلسفه وجودی بسیج بر می‌گردد» (جوانمرد، ۱۳۸۶، ص ۶۵). این آگاهی‌ها، با شناخت منزلت اجتماعی بسیج و بسیجیان نیز همراه خواهد بود (ر.ک. به: رضائی، ۱۳۸۶، ص ۴۱). این تحقیق نیز نقش آگاهی‌های عمومی و اطلاع‌رسانی در مورد ماهیت وجودی و کارکردهای بسیج را در افزایش گرایش به حضور در صحنه و عضویت در بسیج نشان می‌دهد.

۱. در خصوص بسترهای تحلیلی این حمایت‌ها ر.ک. به: ساعد، ۱۳۸۶، ص ۱۲۲۰۹۹.

## فرجام

بسیج نه تنها از دل اجتماع شکل گرفته، بلکه کارکرد و رسالتی عمومی دارد که مجموعه ظرفیتهای عمومی را بر مبنای هم افزایی قابلیت‌های فردی اعضای اجتماع، برای سامان دادن به مسائلی که در مسیر تعالی افراد بروز می‌کند، به کار می‌گیرد.

برای ایفای مناسب چنین رسالتی، لازم است مطالبات و انتظارات اقشار و اجزای مختلف اجتماع به درستی شناخته شود و در برنامه‌ریزی‌های بسیج به دقت مورد توجه قرار گیرد. از طرف دیگر، هر قشر و صنفی از اجتماع، علاوه بر پیروی از فرهنگ عامه و میراثی که از نسل‌های گذشته پذیرا شده‌اند، دارای خصایص و خرده فرهنگ‌هایی هستند که هم خود این خصایص و خرده فرهنگها و هم رابطه آنها با فرهنگ عمومی باید مورد توجه و تعمیق قرار گیرند و سازگار با مسیر کلی توسعه همه جانبه اجتماع، مدیریت شوند و در حد امکان، زمینه‌های رفع نیازهای خاص آنان نیز فراهم گردد.

این تحقیق، با تقسیم جامعه آماری اقشار مختلف جامعه، مقدمات تعمیق بررسی‌های شناختی راجع به انگیزه‌ها و عناصر تعیین کننده سرعت بخشیدن به «گرایش» مردم استان به بسیج را ارائه کرده و بدین طریق، امکان برنامه‌ریزی دقیق تر و کارشناسی در رابطه با ارتقا و توسعه بسیج در این منطقه را به دست داده است. با این حال، محور یافته‌های این تحقیق بررسی مؤلفه‌های کلان بسیج از دید مردم استان (بسیجی و غیربسیجی) بوده و از این حیث، در برنامه‌ریزی‌های کلان استانی بسیار مؤثر خواهد بود. در رابطه با نحوه تمرکز بر فعالیتهای خاص فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، ورزشی و نظایر آن، لازم است مؤلفه‌های دخیل در هر یک از این موارد که تابع تحلیل بخشی (sectorial) است نیز مورد توجه کافی قرار گیرند. بدون شک، یافته‌های این تحقیق می‌تواند در خصوص انجام بررسی‌های تخصصی مذکور نیز راهگشا بوده و مورد استفاده محققان و دست‌اندرکاران برنامه‌ریزی‌های بسیج استان واقع شود.

در نهایت اینکه؛ گستردگی جمعیت، سرزمین و تکثر قومیتها، زبانها و مذاهب اسلامی در کشور که در عین حال از فرهنگ و تمدنی مشترک نشئت می‌گیرند و از این حیث سرنوشتی مشترک دارند، یکی از ظرفیتهای مهم وحدت بخشی به اعضای

اجتماع ایرانی و ایجاد همبستگی در آنهاست. بسیج به عنوان نهادی مردمی، نمودی از مناسب‌ترین معجاری گام نهادن در این مسیر را به نمایش گذاشته و ارزیابی رویکرد مردم هر منطقه از کشور نسبت به آن، مؤید اولویت ملت ایران در ممارست برای بهینه‌سازی وضعیت‌های مؤثر بر سرنوشت مشترک آحاد جامعه است؛ مسئله‌ای که این تحقیق، برخی از ابعاد آن را در قالب یافته‌های آماری ارائه کرده است.



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی



## منابع

۱. برن، آگ و نیم کوف (۱۳۵۳)؛ *زمینه جامعه‌شناسی*، ترجمه و اقتباس ا.ح. آریانپور، تهران، نشر دهخدا.
۲. تیلا، پروانه (۱۳۸۴)؛ «بررسی قابلیت‌های زنان ایرانی برای پیشبرد بسیج عمومی: الزامات تضمین امنیت فرهنگی»، *فصلنامه مطالعات بسیج*، شماره ۲۹ (زمستان).
۳. تیلا، پروانه (۱۳۸۵)؛ «بسیج و محیط زیست: زمینه‌های قانونی حضور مؤثر در ارتقای امنیت اجتماعی»، *فصلنامه مطالعات بسیج*، شماره ۳۱ (تابستان).
۴. جوانمرد، مهدی (۱۳۸۶)؛ «بازشناسی جایگاه بسیج در کشور با رویکرد سیستمی»، *فصلنامه مطالعات بسیج*، شماره ۳۵ (تابستان).
۵. حبی، محمدباقر (۱۳۸۵)؛ «کارکردهای بسیج فرهنگیان در تحقق ارتش بیست میلیونی»، *فصلنامه مطالعات بسیج*، شماره ۳۳ (زمستان).
۶. رضائی، علی محمد و رضائی، نورمحمد (۱۳۸۶)؛ «منزلت اجتماعی نیروهای بسیجی از دید مردم و راهکارهای ارتقای آن»، *فصلنامه مطالعات بسیج*، شماره ۳۶ (پاییز).
۷. ساعد، محمدجعفر (۱۳۸۶)؛ «پیشگیری از وقوع جرم و کارکرد بسیج در تضمین امنیت اجتماعی»، *فصلنامه مطالعات بسیج*، شماره ۳۴ (بهار).
۸. سلامی، حسین (۱۳۸۱)؛ «استراتژی دفاع همه جانبه»، *فصلنامه مطالعات سیاسی روز*، شماره ۴.
۹. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۳)؛ *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشرنی.
۱۰. گیدنز، آنتونی (۱۳۷۳)؛ *جامعه‌شناسی نظم*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشرنی.
۱۱. نای، جوزف (۱۳۸۶)؛ «منافع قدرت نرم»، ترجمه دکتر ناصر بلیغ، *فصلنامه مطالعات بسیج*، شماره ۳۶ (پاییز).